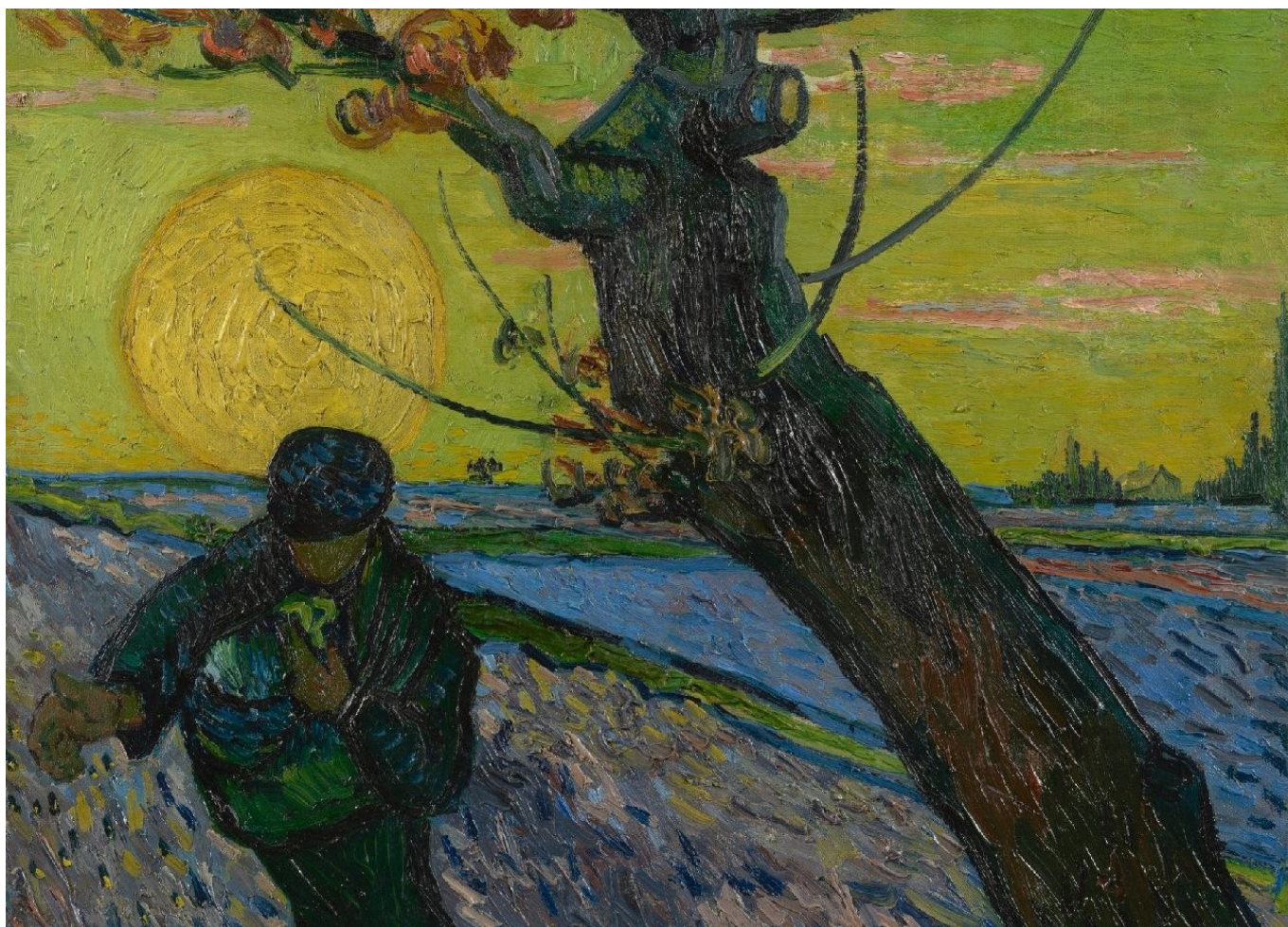

Філософія чину в рокові часи

ОЛЬГА ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА

27 КВІТНЯ 2022

«Блажен, хто рокові часи не відчував на власній шкірі», — писав Микола Зеров. Проте що робити, якщо таки випало жити в рокові часи, коли руйнуються звичні сценарії та доводиться робити вибір, що може коштувати життя?

Вінсент ван Гог, «Сіяч», 1888 р.

У 1920–1930-х роках українці, опинившись у таборах для інтернованих, постали перед дилемою: замовкнути, тихцем страждаючи від національних травм, або взятися до творення Батьківщини словом, вписування її у світовий міфологічний, історичний і філософський контекст. Тим, кого історики літератури назвуть Празькою поетичною школою, вдалася «експансія» західних цінностей, зокрема антропоцентризму з його вірою в людські можливості, талант і вчинок, спроможні протистояти будь-якому деспотизму. Здатність зберігати душевну рівновагу та внутрішню незавойованість за будь-яких обставин характеризує це покоління українських митців.

*Чорно кругом чи біло,
Не зупиняти рух.
Може зламатись — тіло,
Але ніколи — дух,*

— писав Олекса Стефанович. Це було світовідчуттям доби. Приблизно в той час у Франції постає філософія екзистенціалізму. Альбер Камю, звертаючись до образу Сізіфа, поміж утілень того, що називає абсурдною людиною, наводить приклад митця, що творить усупереч скінченності життя, тлінності самого творіння: «Всі оці життя, котрі підтримуються в розрідженому повітрі абсурду, обірвалися б, якби не опиралися на якусь глибоку й сталу думку, що живить їх своєю снагою».

Знакова для «пражан» філософія чину корелює з іншим прикладом абсурдної людини Камю — типом завойовника: «Завжди настає такий час, коли мусиш обирати між спогляданням і дією. Це називається стати людиною». «Пражани» життям і творчістю утверджували цінність чину, тобто відповідальної дії на протигагу нерішучому слову. Більшість представників Празької школи воювала в лавах армії УНР. Вони були не лише людьми слова, а й людьми діла — чи не першою генерацією українських авторів, що довела любов до Батьківщини не тільки гаслами, а й на полі бою. Чин як життєвий імператив обстоювала в поезії і в житті Олена Теліга:

*Не треба слів! Хай буде тільки діло!
Його роби — спокійний і суворий,
Не плутай душу у горіння тіла,
Сховай свій біль. Зломи раптовий порив.*

Щоденний героїзм був життєвою настановою, аж до готовності згоріти у вогні самопожертви, вчинити атентат або піти на смерть за Батьківщину.

Те, що людина не всесильна, не применшує її величі, якщо вона має мужність жити і діяти у світі абсурду.

Характеризуючи абсурдну людину, Камю зауважив, що її велич «втїлилася в протест і в офірування без майбутнього». «Пражани» були свідомі свого донкіхотства — образ іспанського ідальго актуалізував у цьому контексті ще творець українського консерватизму В'ячеслав Липинський. На його думку, майбутнє української держави залежить від порозуміння між елітою (Дон Кіхот) і народом (Санчо Панса). У статті «Трагедія українського Санчо Панси (із записної книжки емігранта)» (1920) Липинський одним із перших серед учасників українських національно-визвольних змагань 1917–1921 років спробував проаналізувати причини поразки українців у боротьбі за державність. Він указав на безпосередню залежність здобуття й існування української держави від бажання самих українців бути нацією — бо саме ця проблема стояла століття тому, коли ідея автономії України в складі демократичної Росії була популярніша за ідею незалежності.

Лідер «пражан» Євген Маланюк звертав увагу на те, що ігнорувати важливість національної аристократії в історичному процесі — це шлях до поневолення. Представники національної еліти тривалий час лишалися голосами, що волають у пустелі — власний народ їх не розумів і не сприймав. Тому Маланюк теж приміряв образ легендарного ідальго:

*Та бачу тільки крицю й камінь
І «на узгір'ях вітряки».*

Однак те, що людина не всесильна, не применшує її величі, якщо вона має мужність жити і діяти у світі абсурду. Скажімо, Маланюк звертається до образу статуї Ніки Самофракійської, у якої відбиті руки й голова. Скульптура давньогрецької богині перемоги, могутня й велична, стояла на стрімкій скелі над морем; об її чоло розбивалися зустрічні вітри, її впевнений крок і гордий помах крил були сповнені самоповаги. Вона духовно перемогла будь-якого ворога — і минулого, і прийдешнього. Сьогодні українці, що голіруч зупиняють колони ворожої техніки, співають гімн і здіймають стяг під дулами ворожих автоматів, також несуть у собі цю звиягу й почуття гідності — тим виразніші, чим нищівніші є вчинки ворога. Цілі покоління борців за волю України опиралися ворожій навалі, що нерідко переважала кількісно, але ніколи — ментально, і їм присвячує вірш про богиню перемоги Маланюк:

*З одірваною головою,
Безумна і посмертно біла,*

*Вона несе над полем бою
Своє сліпе й крилате тіло.
Але в руках, у тьму простертих
В несамопитій силі руху —
Така страшна погорда смерті,
Таке сліпуче сяйво Духа.*

Важливим мотивом є неможливість втілення всіх намірів і — попри все — продовження боротьби. Імовірно, це те, що герой роману «Чума» Камю Раймон Рамбер з осудом назвав «абстракцією». Однак бездіяльність для абсурдної людини рівноцінна смерті, інакше животіння не варте витрачених зусиль. Теліга наполягає:

*І коли твоя душа, воскресла,
Знову мчиться у осяйну путь,
Не питай, чиї натхненні весла
Темний берег вміли відштовхнути.*

Пишучи про княжу Русь чи про козацьке бароко, митці промовляють до свого читача: ми небезпідставно на своїй землі, ми тут не вчорашні.

Утративши державність, вимушено емігрувавши, поети Празької школи потребували бодай якоїсь дії, причетності до національного будівництва, а тому продовжували творити Батьківщину словом через національний історіософський міф. Їм залежало на тому, аби відстояти підвалини свого існування. Пишучи про княжу Русь чи про козацьке бароко, митці промовляють до свого читача: ми небезпідставно на своїй землі, ми тут не вчорашні.

«Жити пам'яттю, коли пам'ять вже ні на що не потрібна» — ці слова Камю стали за мотто і «пражанам». Вони повсякчас ретранслявали в поезіях свій біль, вбираючи його в різні шати (обладунки княжого ратника, козацький кунтуш, шлик воїна УНР), відтворюючи Батьківщину в собі, нарощуючи історичну пам'ять. У їхній поезії знайшли втілення традиція вимогливого погляду на себе та свій народ і осуд схильності коритися сильному, що звучали ще в Тараса Шевченка і Пантелеймона Куліша. Захоплення викликають ті, хто має мужність протистояти ворогові, як у рядках Маланюка:

*Рокоче запорозька кров...
Тих отаманів курінних,
Що, під гармати революцій,
Уміли кинуть п'яний сміх
В скривавлене обличчя — муці.*

Оспівування воїнського подвигу посідає чільне місце в поезії «пражан». Та водночас їх мучать історичні сюжети, де, за висловом Євгена Сверстюка, «войовників не бракувало, зате бракувало будівничих держави»: адже не так складно бути героєм у героїчний час, складніше здійснювати щоденні вчинки, робити вибір не на користь смерті, а на користь життя в позбавленому сенсу світі.

Важливим є мотив відповідальності перед собою, який опосередковано потверджує екзистенціалістську свободу вибору. Показово, що поема Олега Ольжича «Незримому воякові», покликана підняти бойовий дух, не є категорично-імперативною, натомість стверджує необмеженість людських можливостей:

*Захочеш — і будеш. В людині, затам,
Лежить невідгадана сила.
Зрослась небезпека з відважним життям,
Як з тілом смертельного крила.*

Вибір між спогляданням і дією митці роблять на користь останньої. Для пражан — сотника армії УНР Євгена Маланюка, командира кулеметної сотні Юрія Дарагана, нагородженої «Хрестом залізного стрільця» Галі Мазуренко, закатованого нацистами в Заксенгаузені Олега Ольжича, загинув в Бабиному Яру Олени Теліги — це були не просто абстрактні теоретизування на лампових емігрантських вечірках, а екзистенційна позиція з практичними наслідками. Звідси — концепт офіри, свідомої добровільної жертви. Вони розуміють, що життя скінченне, а будь-яка дія — обмежена, та це не сковує їхніх поривань. Із цими ідеями виросло покоління українських націоналістів, що стали на герць із двома тоталітаризмами — нацистським і більшовицьким. Подібний рецепт протистояння пропонує філософія екзистенціалізму. У сьогоdnшній війні мільйони українців відчули його інтуїтивно.